

УДК 334:336.7
JEL: G21, G34, L1, L4
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2024/224-1/5>

Анжела ІГНАТЮК, д-р екон. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-9103-6943
e-mail: ignatuk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Василина КОЛОША, канд. екон. наук
ORCID ID: 0000-0001-6270-8416
e-mail: fvasilina@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОНЦЕНТРАЦІЯ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. Ринок банківських послуг є невід'ємним елементом фінансової системи будь-якої країни, а його ефективне функціонування є необхідною умовою стабільного розвитку як реального сектору зокрема, так і національної економіки в цілому. Особливо його роль актуалізується в період соціально-економічних та геополітичних флуктуацій, з якими стикається економічна система, у тому числі і вітчизняна. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю вирішення державними конкурентними органами дилеми щодо вибору між забезпеченням високого рівня конкуренції на ринку банківських послуг та стимулюванням розвитку потужних українських банків, які здатні виступити в конкурентній боротьбі та володіють достатніми фінансовими можливостями, щоб забезпечити дешевими кредитними ресурсами суб'єктів господарювання у критично важливих галузях для економіки, що опинилися у складних фінансових умовах.

Методи. У процесі вивчення вітчизняного ринку банківських послуг були використані сучасні методи економічних досліджень, зокрема: компаративний аналіз кількості банківських установ в Україні та інших країнах; системно-структурний аналіз сучасного стану вітчизняного ринку банківських послуг; аналіз визначення сутності процесів концентрації на цьому ринку; економіко-математичний метод і метод формалізації – для розрахунку кількісних показників рівня концентрації ринку банківських послуг та представлення результатів розрахунку.

Результати. Аналіз показників концентрації ринку засвідчує низький рівень концентрації ринку банківських послуг, а це означає, що окремі банківські установи не мають ринкової влади та не можуть впливати на умови функціонування ринку, а отже, банківський капітал розпорошений серед численної кількості банків. Як наслідок, вітчизняні банки характеризуються нижчою фінансовою стійкістю, ніж банки розвинутих країн.

Висновки. Державна конкурентна політика має враховувати важливість ринку банківських послуг і містити особливі законодавчі норми, спрямовані на регулювання конкуренції та концентрації саме на цьому ринку.

Ключові слова: ринок банківських послуг, концентрація ринків, конкуренція, ринкова влада.

Вступ

Ефективне функціонування ринку банківських послуг є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку економіки та економічної безпеки держави. Його ключовою функцією є перерозподіл фінансових ресурсів домогосподарств, бізнесу і держави та їх спрямування в найбільш прибуткові та пріоритетні галузі економічної діяльності. Особливо актуальності ця функція набуває в умовах військової економіки та в період соціально-економічних потрясінь, оскільки економічна система переживає спад, а отже, потребує додаткових фінансових ресурсів для підтримки свого функціонування, які можуть бути акумульовані банками. Процеси конкуренції та концентрації безпосередньо впливають на ефективність функціонування банківських установ та їхню конкурентоспроможність, а тому їх аналіз є пріоритетним завданням як для відповідних державних органів, так і для різноманітних галузевих асоціацій та й самих банківських інституцій.

Пандемія COVID-19 і повномасштабне вторгнення РФ в Україну поставили перед вітчизняною банківською системою серйозний виклик. З одного боку, необхідно забезпечувати високий рівень конкуренції для забезпечення високої якості послуг, з іншого, необхідно стимулювати діяльність вітчизняних банківських установ з метою їх виживання у конкурентній боротьбі з більш потужними іноземними суперниками та створення умов для підтримки ними бізнесу (зокрема, надання на пільгових умовах кредитних коштів), який опинився у надзвичайно складних умовах.

Метою статті є оцінювання рівня концентрації вітчизняного ринку банківських послуг та впливу процесів

концентрації на рівень конкуренції на ринку зокрема та конкурентоспроможність економіки в цілому.

Огляд літератури. Процеси концентрації в банківському секторі постійно перебувають у центрі уваги наукової спільноти та урядових інституцій як в Україні, так і за кордоном. Це пов'язано з тим, що від ефективності та стабільності функціонування банківської системи залежать як результати діяльності реального сектору економіки, так і її конкурентоспроможність у цілому. У першу чергу увагу зосереджують на уточненні сутності таких понять, як "банківська концентрація", "концентрація банків", "концентрація банківського капіталу". Зокрема, Світовий банк визначає банківську концентрацію, як частки активів трьох найбільших комерційних банків у сумарних комерційних банківських активах (World Bank, n. d.). Тут варто зазначити, що Світовий банк дає не визначення концентрації на ринку банківських послуг як процесу укрупнення банків, а скоріше показника – індексу концентрації, за допомогою якого можна оцінити рівень консолідації банківської системи. Українські дослідники, зокрема Н. Циганова, розглядає концентрацію у банківському секторі, як збільшення банків за рахунок власних джерел, тобто капіталізації прибутку, у той час як їх збільшення за рахунок організаційних заходів, у тому числі й через злиття та поглинання, розглядається як процес централізації (Циганова, 2014).

Також значна частина наукових праць іноземних дослідників присвячена аналізу взаємозв'язку між рівнем концентрації ринку банківських послуг та його ефективністю. У цьому контексті варто зазначити, що немає єдиного погляду на це питання. Частина науковців (напр., А. Бергер (Berger, Demirguc-Kunt, & Levine, 2004),

Дж. Бойд, Дж. Де Ніколо, А. Джалал (Boyd, De Nicolo, & Jalal, 2006), А. Угде та У. Хаймешофф (Uhde, & Heimeshoff, 2009), К. Ферейра (Ferreira, 2023)) доводять, що відносно високий рівень концентрації підвищує ефективність функціонування ринку банківських послуг та окремих його учасників, оскільки банки збільшують свої доходи за рахунок економії від масштабу, більшого контролю за ціною грошових ресурсів та більших можливостей диверсифікації ризиків. Як наслідок, висококонцентровані ринки банківських послуг менш уразливі до різного роду криз, а банки, які здійснюють свою діяльність на таких ринках, стикаються з нижчими ризиками банкрутства. Існує багато емпіричних досліджень, які підтверджують той факт, що високий рівень концентрації ринку банківських послуг спричиняє нестійкість банківської системи через ірраціональну поведінку найбільших банків: отримуючи високі прибутки та/або переваги від держави, лідери ринку набагато частіше здійснюють операції з високим рівнем ризику та вдаються до кредитування високо-ризикових проєктів, оскільки прагнуть до мінімізації моніторингових витрат (Berger, Klapper, & Turk-Ariss, 2009).

Ряд дослідників аналізують еволюцію процесів концентрації на ринку банківських послуг у розвинених країнах. Зокрема, М. Пол, Т. Тертейа та Г. ван Ві. (Pohl, Tortella, & Van der Wee, 2001) проаналізували динаміку показників концентрації і процеси злиття та поглинання, що відбувалися на ринку банківських послуг європейських країн. Учені дійшли висновку, що всі ці процеси мали багато спільного на всьому європейському континенті і їхнім наслідком стало ринкове домінування невеликої кількості банків на ринку. Вітчизняні дослідники також досліджували динаміку процесів концентрації на ринку банківських послуг, однак їхня увага зосереджена переважно на Україні. Наприклад, В. Рашкован та Р. Корнилюк проаналізували процеси концентрації в банківському секторі за період 1998–2015 рр. та дійшли висновку, що рівень концентрації є відносно низьким і несе певні ризики для банківської системи (Rashkovan, & Kornilyuk, 2015). До аналогічних висновків дійшов і В. Гасюк (Гасюк, 2016) у результаті дослідження консолідаційних процесів на ринку банківських послуг у 2010–2015 рр. Окремі напрацювання в цьому напрямі є і в одного з авторів цієї статті (Базилевич, & Філюк, 2012). Зауважимо, що аналіз рівня концентрації на вітчизняному ринку банківських послуг та його впливу на ефективність цього ринку з початку пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення РФ не проводилося.

Методи

Методологічною основою дослідження вітчизняного ринку банківських послуг стала сукупність загальнонаукових і специфічних методів наукового пізнання, зокрема це: компаративний аналіз – при зіставленні кількості банківських установ та порівнянні рівня концентрації на ринку банківських послуг України та інших країн; системно-структурний – для аналізу сучасного стану вітчизняного ринку банківських послуг та визначення сутності процесів концентрації на цьому ринку; економіко-математичний метод і метод формалізації – для розрахунку кількісних показників рівня концентрації ринку банківських послуг та представлення результатів розрахунку.

Результати

Оцінювання стану, виявлення причин і тенденцій розвитку процесів концентрації на вітчизняному ринку банківських послуг неможливе без розуміння сутності поняття "ринку банківських послуг", а також визначення територіальних, продуктових та часових меж цього

ринку. На нашу думку, ринок банківських послуг – це сукупність соціально-економічних відносин, які виникають між банківськими установами та їхніми клієнтами (споживачами) з приводу купівлі-продажу грошей та їхніх еквівалентів, а також у процесі здійснення обмінно-перерозподільчих операцій. Різноманітні операції з грошима та їхніми еквівалентами можуть здійснюватися не лише банками, а й кредитними союзами, ломбардами, фінансовими та страховими компаніями, які можуть конкурувати з банками в окремому сегменті ринку, а отже, впливати на рівень його концентрації. Але у зв'язку з відсутністю даних про їхню ринкову частку, сегмент небанківських фінансових установ до аналізу не включено.

Товарні межі ринку формують послуги, які можуть надаватися банківськими установами згідно з чинним законодавством. Територіальні межі ринку обмежені територією України. Часові межі ринку обмежені часом, протягом якого здійснювався аналіз рівня концентрації на ринку банківських послуг, а саме, з 2019 по 2023 рр. Під концентрацією на ринку банківських послуг розуміємо зосередження економічно значущих показників (капіталу, активів, працівників, кредитів та/або депозитів) в одному або декількох банках шляхом примноження ними власних та/або залучених ресурсів, а також їх злиття чи поглинання з метою отримання прибутку та/або набуття чи посилення своєї ринкової влади (Базилевич, & Філюк, 2012).

Для оцінювання рівня концентрації ринку використується ряд індексів та показників. У межах загальноприйнятої практики кількісний аналіз рівня концентрації пропонується розпочинати з дослідження зміни кількості господарчих суб'єктів, які функціонують на цьому ринку. Аналізуючи динаміку кількості банків на вітчизняному ринку банківських послуг за останні 15 років, можемо зазначити про істотне зменшення їхньої кількості (рис. 1). Якщо на початку 2010 р. в українській економіці функціонувало 182 банки, то на початку 2024 року – лише 63, тобто кількість банківських установ скоротилась майже втричі. При цьому кількість банків з іноземним капіталом зменшилася не так радикально, але також істотно – трохи менше, ніж у 2 рази (з 51 до 28).

Різке скорочення кількості банків розпочалося в 2014 р. і було зумовлене комплексом геополітичних, економічних та технологічних чинників. Однією з вагомих причин зменшення кількості банківських установ стала окупація РФ АР Крим та Луганської і Донецької областей. Окупація призвела до втрати відділень мережі існуючих банків, що залишилися на захоплених територіях, до закриття на українській території тих банків, власники яких відкрито підтримали російську агресію, та російських банків, діяльність яких була спрямована на відмивання коштів держави-агресора в Україні (Федевич, Ливдар, & Межирицька, 2020). Окрім того, після Революції гідності в Україні був проголошений курс на деолігархізацію суспільства та підвищення прозорості діяльності бізнесу. Як наслідок, відбувся і перегляд засад та механізмів функціонування вітчизняної банківської системи, вживався ряд заходів, спрямованих на виявлення реальних кінцевих бенефіціарів банків, санація банківської системи та її очищення від неефективних та кептивних банків тощо. Також варто зазначити, що цей період характеризувався активним розвитком фінансових технологій, що, у свою чергу, спричинило як загострення конкуренції на ринку банківських послуг, так і зміну стратегію банків та оптимізацію їхньої діяльності, що теж призвело до зниження їхньої кількості.

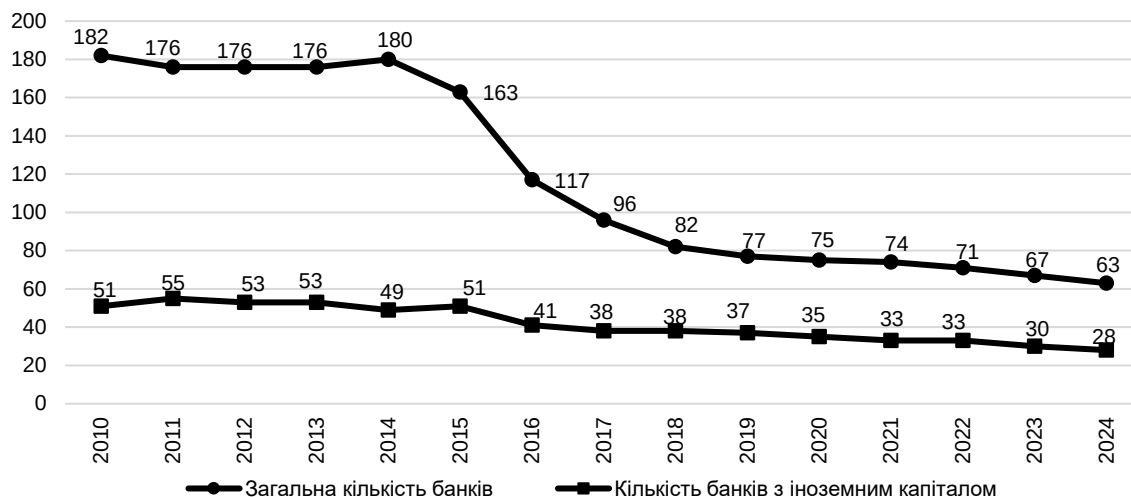


Рис. 1. Динаміка кількості банків в українській економіці

Джерело: (МінфінМедіа, 2023b).

Зазначимо, незважаючи на всі геополітичні та економічні потрясіння, кількість банків в Україні залишається значною. Наприклад, банківська система Польщі в 2023 р. налічувала 29 банків (Statista, 2024), Литви – 19 банків (Bank of Lithuania, n. d.), Угорщини – 20 банків (Bankszövetség, n. d.). У Чехії наприкінці 2021 р. діяло 44 банки (OECD, n. d.). Значна кількість господарчих суб'єктів на ринку банківських послуг України може, на перший погляд, свідчити про істотний рівень конкуренції між ними та низький рівень концентрації.

Зауважимо, що кількість банків не дає об'єктивного уявлення про рівень концентрації на ринку, що аналізується, тому може слугувати лише додатковим показником для нашого аналізу. У світовій практиці конкурентного законодавства основними показниками, які використовують для оцінювання рівня концентрації ринку, є індекс концентрації та індекс Херфіндаля–Хіршмана (HHI). Вітчизняне антимонопольне законодавство передбачає використання лише коефіцієнта концентрації, і для нього визначаються порогові значення, однак як додатковий часто використовується і HHI. В основі розрахунку цих показників лежать дані про ринкову частку

господарчих суб'єктів, що оперують на ринку, яка може обчислюватися на базі інформації щодо: (1) обсягу реалізації продукції фірми відносно загального обсягу реалізації на ринку, (2) кількості зайнятих на фірмі відносно загальної кількості зайнятих, (3) обсягу доданої вартості, створеного фірмою відносно загального обсягу створеної в галузі доданої вартості та (4) вартості активів фірми відносно загальної вартості активів усіх фірм, що діють на ринку. У випадку ринку банківських послуг найдоцільнішим вважаємо розрахунок ринкової частки окремого банку на основі вартості його активів відносно загального обсягу активів банківської системи.

Проведений аналіз показав, що протягом останніх п'яти років (2019–2023) п'ятірка лідерів вітчизняного ринку банківських послуг за розміром активів залишалася незмінною (табл. 1). Ця п'ятірка сформована чотирма українськими банками та одним банком з іноземним капіталом. Найбільшим вітчизняним банком вже тривалий час залишається Приватбанк, однак його ринкова частка в 2023 р. становила 24,72 %, що істотно нижче від показника, який може свідчити про домінантне чи монополічне становище суб'єкта господарювання – 35 %.

Таблиця 1

ТОП-5 банківських установ на ринку банківських послуг України за розміром активів

Банк	Ринкова частка, %				
	2019	2020	2021	2022	2023*
Приватбанк	21,02	21,23	19,83	23,36	24,72
Ощадбанк	15,77	13,76	11,53	11,57	9,58
Укрексімбанк	9,39	10,56	9,35	10,04	5,44
Укргазбанк	7,99	7,83	6,00	5,61	4,46
Райфайзен Банк	6,17	6,12	6,41	7,50	4,53

Примітка: * проміжні підсумки банків.

Джерело: розраховано авторами на основі (Finbalance, 2021; Finbalance, 2023; МінфінМедіа, 2024a).

Грунтуючись на даних щодо ринкової частки найбільших гравців українського ринку банківських послуг, можемо простежити динаміку індексу концентрації для трьох CR_3 та п'яти CR_5 найбільших банків, який розраховується за формулою

$$CR_n = \sum_{i=1}^n q_i,$$

де q_i – ринкова частка i -го банку, %; n – кількість банків, для яких розраховується індекс.

Із рис. 2 видно, сумарна частка трьох найбільших банків вітчизняного ринку коливалася в межах 40–47 %, що не перевищує порогового показника 50 %, який встановлений вітчизняним конкурентним законодавством (Верховна Рада України, 2001). Зважаючи на

це, можемо констатувати, що ринок банківських послуг України характеризується низьким рівнем концентрації та високим рівнем конкуренції, а найбільші банки не мають достатньої ринкової влади, щоб визначати умови функціонування ринку.

Зазначимо, що український ринок банківських послуг характеризується відносно низьким значенням показників концентрації активів порівняно з аналогічними ринками європейських країн. Зокрема, в Естонії в 2022 р.

п'ять найбільших банків контролювали 90,8 % банківських активів, у Литві – 90 %, у Латвії – 88,2 %, у Фінляндії – 82 %, у Болгарії – 67,6 %, у Чехії – 65,5 %, у Румунії – 61,1 %. Нижчими показниками концентрації CR_5 характеризуються ринки банківських послуг Польщі (57,2 %), Угорщини (55,7 %), Італії (50,5 %), Франції (46,6 %), Австрії (40,1 %), Німеччини (35 %), Великої Британії (31,2 %) та Люксембургу (31,2 %) (European Central Bank, 2023).

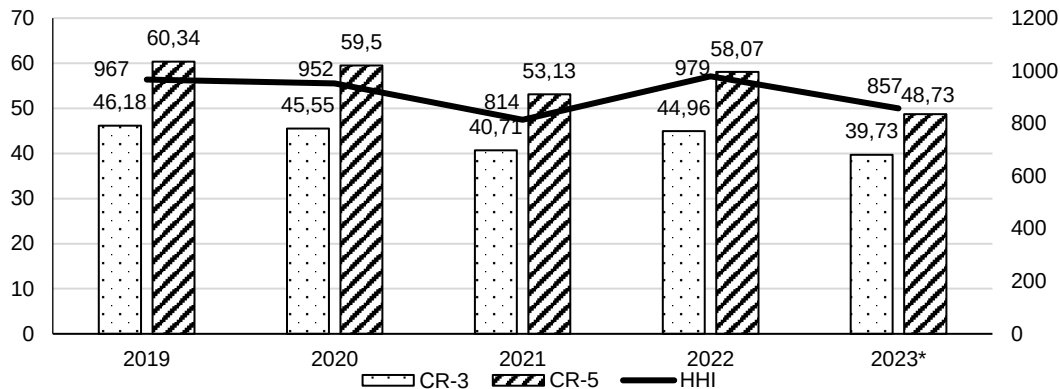


Рис. 2. Динаміка рівня концентрації ринку банківських послуг України

Примітка: * Розраховано на основі проміжних підсумків банків.

Джерело: власні розрахунки авторів.

Ще одним показником, який широко використовується для оцінювання рівня концентрації, є індекс Херфіндала–Хіршмана, який розраховується як сума квадратів ринкових часток усіх банків, що здійснюють свою діяльність на ринку:

$$HHI = \sum_{i=1}^n q_i^2,$$

де q_i – ринкова частка i -го банку, %; n – кількість банків, що діють на ринку. Як видно з рис. 2, за останні 5 років значення цього індексу лежало в межах від 814 до 967 пунктів, що відповідає низькоконцентрованому ринку згідно з класифікацією Міністерства юстиції США, для яких NHI не перевищує 1000 пунктів (US Department of Justice, 2024). Таким чином, аналіз динаміки цього показника підтверджує висновки, отримані в результаті аналізу коефіцієнта концентрації.

З метою перевірки висновків, отриманих у результаті аналізу коефіцієнта концентрації та індексу Херфіндала–Хіршмана, проаналізуємо додаткові показники ринкової концентрації, зокрема коефіцієнт відносної концентрації, коефіцієнти ентропії, дисперсію логарифмів ринкових часток та коефіцієнт Холла–Тайдмана. Індекс відносної концентрації (K_r) характеризує співвідношення найбільших банків, що діють на ринку (ринкова частка

яких більша або дорівнює 20 %), та ринкової частки, яку вони контролюють, і розраховується за формулою

$$K_r = \frac{20 + 3\beta}{\alpha},$$

де β – частка найбільших банків у загальній кількості банків, %; α – сумарна ринкова частка найбільших банків, %.

Оскільки на українському ринку банківських послуг діє єдиний банк, який контролює понад 20 % банківських активів, то коефіцієнт β дорівнює величині $\frac{1}{n}$, тобто є оберненим до загальної кількості банків виражених у відсотках. Якщо значення коефіцієнта відносної концентрації перевищує 1, ринок вважається висококонкурентним та низькоконцентрованим. Якщо ж $K_r \leq 1$, на ринку спостерігається високий рівень концентрації. Результати розрахунків цього коефіцієнта для вітчизняного ринку банківських послуг наведено в табл. 2. Із розрахунків видно, що впродовж 2019–2022 рр. значення коефіцієнта, хоча і не значно, але перевищувало 1, а це означає, що рівень концентрації не становить загрози для конкуренції. У 2023 р. значення коефіцієнта відносної концентрації становило 0,99 пунктів, що очевидно відображає посилення нерівномірності розподілу банківських активів між основними гравцями (Приватбанк наростив свою ринкову частку, а його найближчий конкурент Ощадбанк – втратив ринкові позиції (табл. 1).

Таблиця 2

Динаміка показників концентрації на ринку банківських послуг України

Показник	Значення показника				
	2019	2020	2021	2022	2023*
Коефіцієнт відносної концентрації (K_r)	1,14	1,13	1,21	1,04	0,99
Коефіцієнт ентропії першого порядку (E_1)	2,82	2,91	3,04	2,86	2,52
Індекс відносної ентропії (E_r)	0,65	0,67	0,71	0,67	0,60
Дисперсія логарифмів ринкових часток (σ^2)	5,95	5,89	5,24	7,39	9,33
Коефіцієнт Холла–Тайдмана (HT)	0,07	0,07	0,06	0,07	0,09

Примітка: * Розраховано на основі проміжних даних банків.

Джерело: власні розрахунки авторів.

Коефіцієнт ентропії першого порядку (E_1) відображає зважені ринкові частки банків, що функціонують на ринку банківських послуг, за натуральним логарифмом їхньої оберненої величини:

$$E_1 = \sum_{i=1}^n \left(q_i \cdot \ln \left(\frac{1}{q_i} \right) \right),$$

де q_i – ринкова частка i -го банку (у коефіцієнтах); n – кількість банків, що діють на ринку.

На ринку чистої монополії значення коефіцієнта ентропії дорівнює 0, коли ринок рівномірно поділений між усіма учасниками, його значення є максимальним і становить $E_1 = \ln(n)$. Як видно з табл. 2, значення коефіцієнта коливалося в межах від 2,5 до 3 пунктів, що відповідає відносно високому рівню невизначеності на ринку, а отже, помірному рівню ринкової концентрації, який не становить загрози для конкуренції.

В економічному аналізі часто також використовується індекс відносної ентропії (E_r), який змінюється від 0 (у випадку чистої монополії) до 1 (у випадку конкуренції) і розраховується за формулою

$$E_r = \frac{E_1}{\ln(n)}.$$

На вітчизняному ринку банківських послуг у період з 2019 по 2023 рр. значення цього показника змінювалося від 0,6 до 0,71 (табл. 2), що підтверджує висновки, отримані в результаті аналізу динаміки попереднього показника.

Ще одним показником, який використовується для оцінювання рівня ринкової концентрації та нерівномірності розподілу ринкових часток між фірмами, є дисперсія логарифмів ринкових часток (σ^2), яку можна обчислити як:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\ln q_i - \ln \bar{q})^2,$$

де q_i – ринкова частка i -го банку (у коефіцієнтах); $\bar{q}$ – середня частка одного банку, яка розраховується як $\frac{1}{n}$;

n – кількість банків, що діють на ринку. Чим вище значення цього показника, тим більш нерівномірно розподілені активи банківської системи між банками i , відповідно, вищий рівень концентрації. Як видно з табл. 2, до 2021 р. дисперсія логарифмів ринкових часток на ринку банківських послуг була невисокою (5,24–5,95), а з 2022 р. почалося її стрімке зростання (до 9,33), що знову ж таки зумовлено посиленням нерівномірності розподілу ринку в межах першої трійки банків.

Останнім показником, який у процесі аналізу рівня концентрації ринку враховує позицію кожного окремого банку, є коефіцієнт Холла–Тайдмана (НТ). Його особливістю є те, що він зіставляє ранг банків на ринку з їхньою ринковою часткою:

$$HT = \frac{1}{2 \cdot \sum_{i=1}^n R_i q_i - 1},$$

де q_i – ринкова частка i -го банку (у коефіцієнтах); R_i – ранг i -го банку на ринку. Порогові значення коефіцієнта Холла–Тайдмана становлять 0 для ринку досконалої конкуренції та 1 для ринку чистої монополії. На ринку банківських послуг України значення показника НТ протягом останніх п'яти років не перевищували 0,09. Це означає, що ринок є низькоконцентрованим та висококонкурентним.

Графічно рівень концентрації на вітчизняному ринку банківських послуг можна відобразити за допомогою кривої концентрації. Вона відображає взаємозв'язок між кількістю фірм на ринку та їхньою ринковою часткою, обрахованою зростаючим підсумком і є графічною моделлю індексу Джинні. Криву концентрації для вітчизняного ринку банківських послуг у 2022 р. наведено на рис. 3.

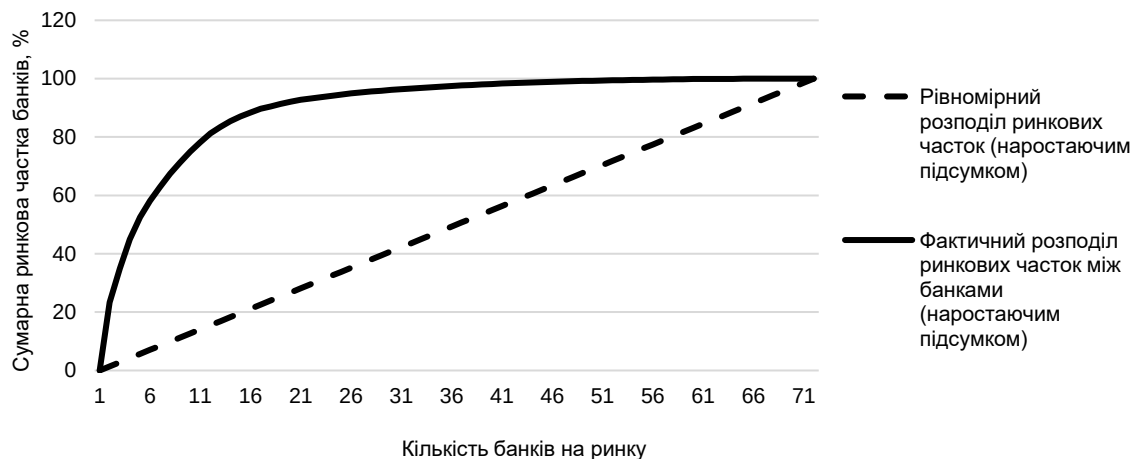


Рис. 3. Крива концентрації ринку банківських послуг України у 2022 р.

Примітка: 2022 рік обраний для побудови кривої концентрації для вітчизняного ринку банківських послуг, оскільки це останній фінансовий рік, за який банки подали фінальну фінансову звітність.

Джерело: власна розробка авторів.

Як показав наш аналіз, ринок банківських послуг України характеризується відносно низьким рівнем концентрації і, зважаючи й на кількість учасників, і на кількісні параметри концентрації, є потенційно конкурентним. В основному впродовж досліджуваного періоду процеси концентрації на цьому ринку відбувалися або 1) за

рахунок нарощування власної ринкової частки банком-лідером ринку шляхом відкриття нових відділень, надання ширшого спектра послуг тощо або ж 2) за рахунок виходу з ринку "слабких" банківських установ, які не змогли продовжувати свою діяльність у кризових умовах. Злиття та поглинання (M&A) на вітчизняному ринку

банківських послуг не мають поширеної популярності. За даними KPMG у 2023 р. на цьому ринку було укладено лише 2 угоди, проте ні їхні учасники, ні їхня вартість не розголошувалися. Імовірно йдеться про продаж Getin Holding Ідея банку Першому Українському Міжнародному Банку, домовленість про що було досягнуто ще в листопаді 2021 р. (KPMG, 2023). У 2022 р. жодної угоди M&A на ринку банківських послуг не було укладено. У період пандемії COVID-19 на фінансовому ринку, до якого входить і ринок банківських послуг, було укладено лише 4 угоди, загальною вартістю 7 млн дол., у 2020 р. – 6 угод вартістю 10 млн дол. (KPMG, 2021), у 2021 р. – 6 угод вартістю понад 70 млн дол. (вартість двох угод не розголошувалися) (InVenture, 2024). Така невисока активність на ринку свідчить про те, що він не є привабливим ні для українських, ні для іноземних інвесторів.

Зауважимо, що існують певні обставини, які ставлять під сумнів такі висновки. Як зазначалося вище, до першої п'ятірки найбільших банків входять чотири банки державної форми власності, у тому числі й ті, які держава наділила винятковими повноваженнями на надання певних видів послуг, зокрема виплату пенсій, грошових допомог, допомоги при народженні дитини, грантів на створення чи розвиток бізнесу, житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг (Антимонопольний комітет України, 2023). Це порушує принцип конкурентного нейтралітету, а також створює нерівні умови для здійснення діяльності іншими банками, створює інституційні бар'єри для розвитку конкуренції та обмежує вибір окремих споживачів (за дослідженням АМКУ, у понад 15 сегментах ринку (Антимонопольний комітет України, 2020)).

Така практика в поєднанні з невисоким рівнем концентрації і розпорошеністю банківських активів та капіталу негативно впливає на ефективність функціонування ринку, фінансову стійкість його учасників, а також рівень конкурентоспроможності України в цілому. Якщо проаналізувати індекс глобальної конкурентоспроможності та місце України в рейтингу за цим показником у 2019 р., то Україна займала 85-те місце із 141 країни, і однією з причин такого низького місця в рейтингу стала неефективність фінансової системи (136-те місце) у цілому, її нестабільність (141-ше місце), а також низька надійність банків (131-ше місце) та коефіцієнт нормативного капіталу банків (120-те місце), зокрема (World Economic Forum, 2019). На жаль, простежити взаємозалежність між низькою стійкістю вітчизняної банківської системи та конкурентоспроможністю вітчизняної економіки не вдається аж до 2023 р., оскільки з 2020 року Світовий економічний форум не публікує звітів із глобальної конкурентоспроможності, а до інших рейтингів (напр., до Рейтингу світової конкурентоспроможності) Україна не входить.

Дискусія і висновки

Зарубіжна та вітчизняна економічна література, а також дослідження провідних міжнародних організацій, приділяють значну увагу аналізу впливу рівня концентрації на ефективність функціонування ринку банківських послуг та стійкість його учасників. Водночас бракує наукових доробок, які б містили комплексний аналіз цього ринку в Україні, особливо в період пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення, який зроблений у цій статті. Базуючись на його результатах, можемо констатувати, що вітчизняний ринок банківських послуг є низькоконцентрованим, і хоча це створює передумови для високого рівня конкуренції, це негативно відображається на ефективності його учасників, які є більш вразливими до різного роду соціально-економічних біфуркацій.

Норми вітчизняного конкурентного законодавства мають загальний характер і спрямовані на регулювання процесів конкуренції та концентрації на ринках товарів та послуг без урахування специфіки функціонування цих ринків. На нашу думку, Антимонопольний комітет України в тісній співпраці з Національним банком України повинні розробити спеціальні норми конкурентного законодавства для банківського ринку, які б одночасно дозволяли забезпечити його ефективне функціонування та створювали стимули для його учасників брати на себе ризики, пов'язані із кредитуванням критично важливих для держави підприємств та галузей економіки. У першу чергу, ці норми мають передбачати створення рівних умов діяльності як для державних, так і для приватних банків, та дотримання державою принципів конкурентного нейтралітету. Це означає, що всі банківські установи, що діють на ринку, повинні мати можливість надавати однаковий спектр послуг для своїх клієнтів, а відповідно споживачі – обирати будь-який банк залежно від своїх уподобань та якості пропонованих послуг. Завдяки цьому ринок банківських послуг зможе повноцінно виконувати функцію санації і позбавлятися від неконкурентоспроможних банків, що відповідним чином відобразиться як на його ефективності в цілому, так і на рівні концентрації зокрема.

Також спеціальне банківське конкурентне законодавство має бути спрямоване на створення умов для помірної консолідації ринку та формування потужних банківських установ, які здатні виконувати свої функції та підтримувати функціонування економіки навіть у кризових умовах. Особливо це стає актуальним з огляду на потенційне членство України в Європейському Союзі, а отже, і повного відкриття вітчизняного ринку банківських послуг для потужних іноземних банківських установ. Метою такого регулювання не має стати посилення контролю за діяльністю банків, а створення передумов для наявності потенційно привабливих для інвесторів об'єктів для злиття та поглинання, що в кінцевому результаті приведе до консолідації банківського капіталу та підвищення рівня концентрації ринку банківських послуг. Тому вважаємо, що для підвищення привабливості ринку банківських послуг з точки зору M&A необхідна лібералізація як законодавства, що регулює власне діяльність банків, так і конкурентного законодавства для саме цього ринку (напр., послаблення вимог щодо угод, які підлягають отриманню дозволу від Антимонопольного комітету України). Така практика зниження ступеня державного регулювання в контексті підвищення активності злиттів та поглинань на банківському ринку показала свою ефективність у США наприкінці XX – на початку XXI ст. і сприяла подальшій консолідації цього ринку. На нашу думку, імплементація її у вітчизняних умовах також приведе до аналогічних результатів і сприятиме підвищенню ефективності діяльності як окремих банківських установ, так і ринку в цілому.

Подальші напрями досліджень аналізованої проблеми можуть стосуватися здійснення кореляційно-регресійного аналізу взаємозв'язку між ринковою часткою найбільших вітчизняних банків та рівнем їхньої стійкості, що вимірюється рівнем достатності капіталу, а також рівнем ринкової концентрації ринку банківських послуг, що вимірюється індексом Херфіндала–Хіршмана, та рівнем конкурентоспроможності національної економіки.

Внесок авторів: Анжела Ігнатюк – концептуалізація, методологія, супервізія, написання – перегляд і редагування; Васирина Колоша – підготовка огляду літератури та теоретичних засад дослідження, формальний аналіз, аналіз та висновки, візуалізація, написання – оригінальна чернетка.

Список використаних джерел

- Антимонопольний комітет України (2020, 2 листопада). *Дослідження ринку банківських послуг: бар'єри на шляху розвитку конкуренції*. <https://amcu.gov.ua/news/doslidzhennya-rinku-bankivskih-poslug-baryeri-na-shlyahu-rozvitku-konkurenciyi>
- Антимонопольний комітет України (2023, 8 грудня). *Конкуренція на ринку банківських послуг: АМКУ надає пропозиції Кабміну*. <https://amcu.gov.ua/news/konkurenciya-na-rinku-bankivskih-poslug-amku-nadav-propozyciyi-kabminu?fbclid=IwAR1gAdojV29HOE8ZuN7nj9j3YdH5eDlItC2DCi7xiYobTnEG-KotlP3i-I0>
- Базилевич, В., & Філюк (Колоша), В. (2012). Концентрація у банківському секторі України: сучасний стан та шляхи регулювання. *Банківська справа*, 2(104), 3–18.
- Верховна Рада України. (2001). *Про захист економічної конкуренції* (Закон України від 11.01.2001. №2210-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
- Гасюк, М. (2016). Оцінка індексів концентрації банківської системи України. *Банківська справа*, 2(118), 99–104.
- МінфінМедіа. (2024а). *Активи і зобов'язання банків на 1 січня 2024 р.* <https://minfin.com.ua/ua/banks/ranking/assets/2024/1/>
- МінфінМедіа. (2024б). *Кількість банків в Україні (2008–2024)*. <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/>
- Федевич, Л., Ливдар, М., & Межирицька, Я. (2020). Банківська система України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та суспільство*, 21, 21–27. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-13>
- Циганова, Н.В. (2014). *Концентрація та централізація капіталу в банківській сфері*. КНЕУ.
- Bank of Lithuania. (n. d.). *Banking sector*. <https://www.lb.lt/en/fs-banks>
- Bankszövetség. (n. d.). *Bankok és pénzügyi intézmények 2023*. <https://www.money.hu/bankok>
- Berger, A.N., Demirguc-Kunt, A., & Levine, R. (2004). Bank Concentration and Competition: An Evolution in the Making. *Journal of Money Credit and Banking*, 36(3b), 433–451.
- Berger, A.N., Klapper, L.F., & Turk-Ariss, R. (2009). Bank Competition and Financial Stability. *Journal of Financial Services Research*, 35, 99–118.
- Boyd, J.H., De Nicolo, G., & Jalal, A.M. (2006). Bank Risk-Taking and Competition Revisited: New Theory and New Evidence. *IMF Working Paper*, 06/29. <https://www.imf.org/-/media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/2006/wp06297.pdf>
- European Central Bank. (2023). *Shares of the 5 largest CIs in total assets (CR5), Lithuania, World (all entities), Lithuania, Annual*. https://data.ecb.europa.eu/search-results?searchTerm=SSI.A.*.122C.S10.X.A1.Z02.Z
- Ferreira, C. (2023). Competition and Stability in the European Union Banking Sector. *International Advances in Economic Research*, 29, 207–224. <https://doi.org/10.1007/s11294-023-09880-z>
- Finbalance. (2021, 11 лютого). *Рейтинг банків за зростанням активів у 2020 році*. <https://finbalance.com.ua/news/reytinh-bankiv-zazrostannjam-aktiviv-u-2020-rotsi>
- Finbalance. (2023, 12 лютого). *Рейтинг банків за обсягом активів: Сенс банк / Альфа банк рік тому був 6-м, а став 10-м*. <https://finbalance.com.ua/news/reytinh-bankiv-za-obsyahom-aktiviv-sens-bank-alfa-bank-rik-tomu-buv-6-im-a-stav-10-im>
- InVenture. (2024). *Угоди злиття та поглинання M&A в Україні*. <https://inventure.com.ua/uk/tools/database/ugodi-zlittya-ta-poglinannya-manda-v-ukrayini>
- KPMG. (2021). *M&A Radar: Україна. Перше півріччя 2021 року*. <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2021/07/ma-radar-ukraine.html>
- KPMG. (2023). *M&A Radar 2023: Ukraine*. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/ua/pdf/2024/02/ma-radar-2023-ukraine-eng.pdf>
- OECD. (n. d.). *Structure of the Czech financial ecosystem*. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/5755fe88-en/index.html?itemId=/content/component/5755fe88-en>
- Pohl, M., Tortella, T., & Van der Wee, H. (2001). *A Century of Banking Consolidation in Europe: The History and Archives of Mergers and Acquisitions*. Ashgate Publishing Limited.
- Rashkovan, V., & Kornyluk, R. (2015). Concentration of Ukraine's Banking System: Myths and Facts. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 234, 6–38.
- Statista. (2024, February 26). *Total number of banks active in Poland from 2016 to 2023*. <https://www.statista.com/statistics/869896/number-banks-in-poland/>
- Tsyhanova, N. (2014). *Concentration and Centralization of Capital in Banking*. КНЕУ [in Ukrainian].
- Uhde, A., & Heimeshoff, U. (2009). Consolidation in Banking and Financial Stability in Europe Further evidence. *Journal of Banking & Finance*, 33, 1299–1311.
- US Department of Justice. (2024). *Herfindahl-Hirschman Index*. <https://www.justice.gov/atr/herfindahl-hirschman-index>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *On Protection of Economic Competition* (Document of the Ukrain, dated 11.01.2001, №2210-III) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
- World Bank. (n. d.). *Metadata Glossary*. [https://databank.worldbank.org/metadata/glossary/global-financial-development/series/GFDD.OI.01#:~:text=Bank%20concentration%20\(%25\),of%20total%20commercial%20banking%20assets](https://databank.worldbank.org/metadata/glossary/global-financial-development/series/GFDD.OI.01#:~:text=Bank%20concentration%20(%25),of%20total%20commercial%20banking%20assets)
- World Economic Forum. (2019). *The Global Competitiveness Report 2019*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

References

- Antimonopoly Committee of Ukraine. (2020, November 2). *Research of the Market of Banking Services: Barriers For the Development of the Competition* [in Ukrainian]. <https://amcu.gov.ua/news/doslidzhennya-rinku-bankivskih-poslug-baryeri-na-shlyahu-rozvitku-konkurenciyi>
- Antimonopoly Committee of Ukraine. (2023, December 8). *Competition on the Market of Banking Services: AMC Made Propositions to the Cabinet of Ministers of Ukraine* [in Ukrainian]. <https://amcu.gov.ua/news/konkurenciya-na-rinku-bankivskih-poslug-amku-nadav-propozyciyi-kabminu?fbclid=IwAR1gAdojV29HOE8ZuN7nj9j3YdH5eDlItC2DCi7xiYobTnEG-KotlP3i-I0>
- Bank of Lithuania. (n. d.). *Banking sector*. <https://www.lb.lt/en/fs-banks>
- Bankszövetség (n. d.). *Bankok és pénzügyi intézmények 2023*. <https://www.money.hu/bankok>
- Bazylevych, V., & Fyliuk (Kolosha), V. (2012). Concentration in Ukraine's Banking Sector: Modern State and the Ways of Regulation. *Bankivs'ka sprava (Banking)*, 2(104), 3–18 [in Ukrainian].
- Berger, A.N., Demirguc-Kunt, A., & Levine, R. (2004). Bank Concentration and Competition: An Evolution in the Making. *Journal of Money Credit and Banking*, 36(3b), 433–451.
- Berger, A.N., Klapper, L.F., & Turk-Ariss, R. (2009). Bank Competition and Financial Stability. *Journal of Financial Services Research*, 35, 99–118.
- Boyd, J.H., De Nicolo, G., & Jalal, A.M. (2006). Bank Risk-Taking and Competition Revisited: New Theory and New Evidence. *IMF Working Paper*, 06/29. <https://www.imf.org/-/media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/wp/2006/wp06297.pdf>
- European Central Bank. (2023). *Shares of the 5 largest CIs in total assets (CR5), Lithuania, World (all entities), Lithuania, Annual*. https://data.ecb.europa.eu/search-results?searchTerm=SSI.A.*.122C.S10.X.A1.Z02.Z
- Fedyevych, L., Lyvdar, M., & Mezhyrystka, Ya. (2020). Ukrainian Banking System: Current State and Prospects of Development. *Economy and Society*, 21, 21–27. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-13>
- Ferreira, C. (2023). Competition and Stability in the European Union Banking Sector. *International Advances in Economic Research*, 29, 207–224. <https://doi.org/10.1007/s11294-023-09880-z>
- Finbalance. (2021, February 11). *Rating of Banks by Asset Growth in 2020* [in Ukrainian]. <https://finbalance.com.ua/news/reytinh-bankiv-zazrostannjam-aktiviv-u-2020-rotsi>
- Finbalance. (2023, February 12). *Rating of Banks by Asset Volume: Sense Bank / Alfa Bank a year ago was 6th and now is 10th* [in Ukrainian]. <https://finbalance.com.ua/news/reytinh-bankiv-za-obsyahom-aktiviv-sens-bank-alfa-bank-rik-tomu-buv-6-im-a-stav-10-im>
- Hasiuk, M. (2016). Evaluation of Concentration Indexes of Banking System of Ukraine. *Bankivs'ka sprava (Banking)*, 2(118), 99–104 [in Ukrainian].
- InVenture. (2024). *Agreements on merger and acquisition M&A in Ukraine* [in Ukrainian]. <https://inventure.com.ua/uk/tools/database/ugodi-zlittya-ta-poglinannya-manda-v-ukrayini>
- KPMG. (2021). *M&A Radar: Ukraine. The first half of 2021* [in Ukrainian]. <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2021/07/ma-radar-ukraine.html>
- KPMG. (2023). *M&A Radar 2023: Ukraine*. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/ua/pdf/2024/02/ma-radar-2023-ukraine-eng.pdf>
- MinfinMedia (2024a). *Assets and Liabilities of Banks on January 1, 2024* [in Ukrainian]. <https://minfin.com.ua/ua/banks/ranking/assets/2024/1/>
- MinfinMedia (2024b). *Number of Banks in Ukraine (2008–2024)* [in Ukrainian]. <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/>
- OECD (n.d.). *Structure of the Czech financial ecosystem*. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/5755fe88-en/index.html?itemId=/content/component/5755fe88-en>
- Pohl, M., Tortella, T., & Van der Wee, H. (2001). *A Century of Banking Consolidation in Europe: The History and Archives of Mergers and Acquisitions*. Ashgate Publishing Limited.
- Rashkovan, V., & Kornyluk, R. (2015). Concentration of Ukraine's Banking System: Myths and Facts. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 234, 6–38.
- Statista. (2024, February 26). *Total number of banks active in Poland from 2016 to 2023*. <https://www.statista.com/statistics/869896/number-banks-in-poland/>
- Tsyhanova, N. (2014). *Concentration and Centralization of Capital in Banking*. КНЕУ [in Ukrainian].
- Uhde, A., & Heimeshoff, U. (2009). Consolidation in Banking and Financial Stability in Europe Further evidence. *Journal of Banking & Finance*, 33, 1299–1311.
- US Department of Justice. (2024). *Herfindahl-Hirschman Index*. <https://www.justice.gov/atr/herfindahl-hirschman-index>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *On Protection of Economic Competition* (Document of the Ukrain, dated 11.01.2001, №2210-III) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
- World Bank. (n. d.). *Metadata Glossary*. [https://databank.worldbank.org/metadata/glossary/global-financial-development/series/GFDD.OI.01#:~:text=Bank%20concentration%20\(%25\),of%20total%20commercial%20banking%20assets](https://databank.worldbank.org/metadata/glossary/global-financial-development/series/GFDD.OI.01#:~:text=Bank%20concentration%20(%25),of%20total%20commercial%20banking%20assets)
- World Economic Forum. (2019). *The Global Competitiveness Report 2019*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

Отримано редакцією журналу / Received: 10.03.24

Прорецензовано / Revised: 29.03.24

Схвалено до друку / Accepted: 10.04.24

Anzhela IGNATYUK, DSc (Econ.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-9103-6943
e-mail: ignatuk@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Vasylyna KOLOSHA, PhD (Econ.)
ORCID ID: 0000-0001-6270-8416
e-mail: fvasilina@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONCENTRATION OF THE UKRAINIAN BANKING SERVICES MARKET: CURRENT STATE AND PROSPECTS

B a c k g r o u n d . *The banking services market is an integral element of the financial system of any country, and its efficient functioning is a prerequisite for the stable development of both the real sector and the national economy. Its role is especially relevant in the period of socio-economic and geopolitical fluctuations faced by the economic system, including the national one.*

The relevance of this study is determined by the need for the state competition authorities to resolve the dilemma of choosing between ensuring a high level of competition in the banking services market and stimulating the development of powerful Ukrainian banks that can survive in the competition and have sufficient financial capabilities to provide cheap credits to business entities in critically important industries for the economy, which are in difficult financial conditions.

M e t h o d s . *For the study the Ukrainian market of banking services, modern methods of economic research were used, in particular, comparative analysis (in assessing the number of banks in Ukraine and other countries), system structural analysis (in appraising the current state of the Ukrainian market of banking services and determining the nature of concentration in this market), economic-mathematical and formalization method (in quantifying the degree of concentration of the banking services and presentation of the estimate).*

R e s u l t s . *The analysis of market concentration indicators showed a low level of banking services market concentration, which means that individual banking institutions do not have market power and cannot influence the conditions of market, and thus bank capital is dispersed among a large number of banks. As a result, domestic banks are characterized by lower financial stability than banks in developed countries.*

C o n c l u s i o n s . *The state competition policy should take into account the importance of the banking services market and contain special legislative norms aimed at regulating competition and concentration in this market.*

K e y w o r d s : *market of banking services, market concentration, competition, market power.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.